

ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ ОСТАПОВИЧ,

кандидат юридичних наук,

Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ),

лабораторія психологічного забезпечення;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9186-0801>,

e-mail: vp1967@ukr.net

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ПРОФІЛЮ ПРОФЕСІЇ ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО КАРНОГО РОЗШУКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджено правові та психологічні аспекти розробки методичного інструментарію проведення професіографічних досліджень у Національній поліції України. Розглянуто теоретичні основи створення профілю професії оперуповноваженого карного розшуку, розкрито можливості використання деяких методів і засобів професіографічного дослідження для розробки сучасних профілів професій системи Національної поліції України. Показано, що профіль професії як сукупність параметрів, які характеризують успішного фахівця, професіонала в певній галузі професійної діяльності, є важливою складовою професіограми. Головною складовою профілю є характеристика психологічних особливостей професійної діяльності. На підставі проведеного експериментального дослідження викладені професійні вимоги до мотиваційної сфери фахівця, його здібностей, темпераментних і характерологічних властивостей.

Ключові слова: Національна поліція України, профіль професії, оперуповноважений карного розшуку, професіограма, психограма, психологічний відбір.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Національна поліція України перебуває на шляху подальшого вдосконалення діяльності й реформування. Особливого значення набуває розробка психолого-правового інструментарію побудови профілів основних поліцейських професій, зокрема оперуповноваженого карного розшуку, що уможливить раціоналізацію добору персоналу кримінальної поліції й дозволить підвищити ефективність професійної підготовки працівників оперативних підрозділів Національної поліції України. Зараз профілі професій працівників підрозділів Національної поліції лише розробляються, тому проблематика статті є актуальною.

Стан дослідження проблеми

В юридичній психології традиційно вживається термін «профіль особистості», або «особистісний профіль», під яким розуміють комплекс характеристик, які якісно й кількісно описують особистість у термінах психологічної діагностики [1, с. 10; 2, с. 17]. Особистісний профіль є ґрунтовною психологічною характеристикою людини, його використовують в юридичній психології, кримінології та судовій експертизі для прогнозування поведінки людини. Також уживається термін «про-

філь професії», який означає сукупність параметрів (факторів, професійно важливих якостей), які можуть бути виміряні й у певному діапазоні характеризують успішного фахівця, професіонала в певній галузі професійної діяльності. Профілі професій потрібні психологам і працівникам кадрових апаратів для якісного професійного відбору кандидатів на посади, а також для подальшого переміщення фахівців у міру професійного зростання й перепідготовки [3, с. 18]. Розробка профілю професій є складовою більш широкого завдання – професіографічного вивчення видів діяльності в поліції. Метою останнього є визначення вимог, які висуваються до індивідуальних психологічних, психофізіологічних та особистісних особливостей працівників, визначення сукупності професійно важливих якостей, необхідних для оволодіння професією, створення на їх підґрунті еталонної моделі професіонала-поліцейського [1, с. 6].

Дослідженнями психології праці в екстремальних умовах у нашій країні й за кордоном займалося чимало науковців: О. М. Бандурка, В. І. Барко, С. П. Бочарова, О. В. Землянська, Ю. Б. Ірхін, М. С. Корольчук, Т. М. Малкова, О. В. Шаповалов, С. І. Яковенко, В. Є. Петров, А. Сошников, Е. МакКормік, Дж. Фланаган та

ін. [1–10]. Завдяки їх дослідженням розроблено професіограми масових міліцейських професій [1]. Проте профілі та професіограми професій поліцейських, серед іншого оперуповноваженого карного розшуку, наразі не розроблено.

Мета дослідження

Мета статті полягає у розкритті теоретичних і прикладних психолого-правових засад розробки профілю професії оперуповноваженого карного розшуку Національної поліції України як складової його професіограми.

Наукова новизна дослідження

Уперше на основі експериментального дослідження буде розроблено профіль професії оперуповноваженого карного розшуку.

Виклад основного матеріалу

За Національним класифікатором України «Класифікатор професій» ДК 003:2010 (затверджений наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327) посаду *оперуповноваженого* віднесено до розділу 3 «Фахівці», код підкласу – 3451 (інспектори правоохоронних органів та фахівці з дізнання), а посаду *старшого оперуповноваженого* віднесено до розділу 2 «Професіонали», код підкласу – 2423 (професіонали в галузі правоохоронної діяльності¹).

Під час розробки профілю професії постає теоретичне питання визначення змісту й кількості параметрів, що характеризують професію, точніше, успішного професіонала. Методологічним орієнтиром тут є позиція, згідно з якою необхідно визначити, чого людина хоче, що вона може й чим вона є насправді [4, с. 39]. Мотивація професійної діяльності, інтерес – це чинники суб'єктивної готовності до діяльності, вони є дуже важливими, оскільки є індикаторами того, наскільки індивід бажає оволодіти професією, схильний до певної діяльності.

Здібності (індивідуально-психологічні особливості, від яких залежить успіх діяльності) – це чинник об'єктивної готовності до професійної діяльності. Вони є важливим показником професійної придатності, тому що показують, наскільки особа здатна оволодіти професійними функціями, типовими для обраної діяльності, й успішно виконувати службові завдання.

Характер, або стійкі індивідуально-психологічні особливості, які визначають типові

способи поведінки в чотирьох основних ставленнях (до себе, до інших, до справи і до речей), являє собою систему генералізованих, узагальнених спонукань особистості. Він також є показником об'єктивної готовності до діяльності та свідчить про те, чи сприяють особистісні якості людини успішності професійної роботи.

Профіль професії оперуповноваженого починається із *загальної характеристики* цієї діяльності. Оперативно-розшукова діяльність (ОРД) є основою службової діяльності підрозділів кримінальної поліції; відповідно, функціональні обов'язки оперуповноваженого карного розшуку полягають у реалізації ОРД, яка здійснюється гласно й негласно шляхом проведення оперативно-розшукових заходів з метою захисту життя, здоров'я прав і свобод особи, власності й безпеки суспільства та держави від злочинних посягань. Оперуповноважений керується у своїй роботі Конституцією України, Кримінальним і Кримінальним процесуальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінально-виконавчим кодексом України, законами України «Про Національну поліцію» та «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідною Інструкцією про організацію оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України, затвердженою наказом МВС, Положенням про Департамент карного розшуку Національної поліції України, затвердженим наказом Національної поліції від 14.11.2015 № 90, іншими актами законодавства та посадовими інструкціями.

Профіль також містить *узагальнення змісту й характеру* діяльності оперуповноважених карного розшуку. На підставі дослідження можна визначити її *основні характеристики*. До них належать такі: активна протидія злочинного світу та «навколозлочинної» інфраструктури; негласність значної частини оперативно-розшукових заходів; здебільшого примусовий характер більшості видів спілкування в ОРД; необхідність конспірації поведінки, її стилів, соціальних ролей та психоемоційних станів суб'єктів ОРД; спрямованість на забезпечення законності й дотримання прав людини; необхідність швидко приймати рішення й висока відповідальність за них; владні повноваження; емоційна насиченість і напруженість, великі психофізичні навантаження; наявність організаційних та екстремальних чинників; особливий характер об'єктів професійної діяльності; невизначеність ситуацій

¹ Редакція від 30.11.2017.

службової діяльності; важливість лідерства й командної роботи тощо.

Оперативно-розшукову професійну діяльність супроводжує низка *негативних чинників*. Так, оперуповноважений карного розшуку в процесі службової діяльності зазнає значних фізичних і психічних навантажень, обумовлених дефіцитом часу або інформації для прийняття рішень і складністю проблемних ситуацій; зазнає фізіологічного дискомфорту; не має чітко регламентованого режиму праці й відпочинку; тривалість його робочого часу може значно перевищувати встановлені нормативи, нерідко поліцейські працюють без вихідних днів, непоодинокими є випадки нічної роботи; оперуповноважений діє у високому й дуже високому темпі; долає численні перешкоди; часто потрапляє в стресові та конфліктні ситуації; діє з ризиком для життя і здоров'я, високою ймовірністю отримання травм та ушкоджень.

У позаслужбовий час життєдіяльність поліцейського ускладнюється *додатковими негативними чинниками*, такими як брак вільного часу, недостатність повноцінного відпочинку, неможливість мати додатковий заробіток, складність установа з людьми довірливих, товариських стосунків тощо.

Для діяльності оперуповноваженого є характерними такі *професійні ризики*: загибелі, отримання травми або поранення під час виконання службового обов'язку; психологічного стресу, проблем зі здоров'ям (застуда, тепловий удар, зневоднення, ревматизм тощо); контакту з представниками груп ризику (носіями інфекційних захворювань, СНІДу, хворими на педикульоз тощо); захворювання через укуси хворої тварини, зараження інфекційними хворобами, які переносяться тваринами, під час огляду, обшуку або спостереження за покинутими будинками та приміщеннями; захворювання опорно-рухового апарату внаслідок тривалого перебування в транспортних засобах і тривалих піших дій.

Головною складовою профілю є *характеристика психологічних особливостей професійної діяльності*. Дослідження показало, що професія оперуповноваженого висуває підвищені вимоги до *сенсорно-перцептивної* сфери поліцейського. Він повинен мати високу чутливість зорового (добрий зір та окомір), слухового (добрий слух і здатність локалізувати звуки у просторі), дотикового й нюхового аналізаторів і розвинений вестибулярний апарат, має добре орієнтуватись у просторі та часі.

Також оперуповноваженому важливо мати добре сформовані *пізнавальні процеси*, зокрема увагу з високою стійкістю, концентрацією, переключенням, розподілом та обсягом. Фахівець повинен бути дуже спостережливим, мати хорошу оперативну й довготривалу пам'ять, високі показники зорової, слухової, рухової, словесно-логічної й образної пам'яті, добру пам'ять на зовнішність і поведінку людини; спроможність відтворювати інформацію в необхідний момент, легко запам'ятовувати словесно-логічний матеріал, мати добру пам'ять на колір, форму, величину, рух та розташування об'єктів.

Аналіз усередненого профілю особистості оперуповноваженого карного розшуку дозволяє охарактеризувати цих працівників як людей із стеничним типом реагування, високою активністю й високим рівнем домагань, яскравими емоційними реакціями, які водночас є достатньо контрольованими. Фахівцям притаманні лідируючий стиль поведінки, здатність до ризику із вираженою стійкістю до стресу. Інтегративна усереднена оцінка особистісного профілю дозволяє віднести тип профілю до лінійного, розташованого в межах від 4 до 7 балів. Провідними піками в профілі є шкали 1, 2 і 8, що дозволяє описувати особистість у характеристиках переважання збудливих рис і сили нервових процесів.

Помірне підвищення цих шкал у профілі свідчить про виражену тенденцію до самореалізації та протидії впливу середовища. Особистості оперуповноваженого карного розшуку (кримінальної поліції) властиві такі стійкі характерологічні особливості, як екстраверсія, спонтанність, помірна імпульсивність. У міжособистісних відносинах вони характеризуються як відповідальні, владні, лідируючі та незалежні особи, їм притаманні відкритість і комунікабельність. Проте профіль працівника кримінальної поліції має в своїй конфігурації незначні підвищення за шкалами 4 і 6, що свідчить про здатність контролювати прояви імпульсивності.

Аналіз результатів досліджень дозволяє зробити висновок про те, що для оперуповноважених є характерними такі *варіації тунів* профілів:

а) відмічається підвищення за шкалами 1 і 2. Для таких осіб є характерною деяка імпульсивність, стійка тенденція до ризику й пошуку небезпеки, вони сміливі, мужні й агресивні. У взаємовідносинах вони дратівливі, холеричні, мають недостатню соціальну конформність, у них знижено самоконтроль;

б) як провідні зафіксовано шкали 2 і 8. У характері таких осіб на першому плані перебувають тенденція до лідерства, активність, наполегливість і раціональність. Вони є послідовними та цілеспрямованими;

в) особистісний профіль характеризується провідними шкалами 2, 4 і 6. Таким поліцейським притаманна врівноваженість стеничних та егоцентричних характеристик, вони проявляють високий рівень домагань і мотивації, соціабельність;

г) у профілі провідними є шкали 2 і 4. Для характеру таких осіб властиві завищена самооцінка, ігнорування труднощів, значна, але неорганізована активність, егоїстичність, ентузіазм, здатність до тривалих зусиль і зростання ефективності діяльності в присутності інших.

Усереднення даних за методом ІТО дозволило визначити особистісні властивості цієї професійної групи. Так, для 70 % профілів характерною ознакою є наявність провідної 1 шкали (в різних комбінаціях з іншими шкалами), у 16 % обстежених провідними є інші шкали, переважно 2, 4, 8. У 14 % профілів обстежених осіб провідне місце належить нетиповим для цієї групи шкалам 3, 5, 7.

Таким чином, оперуповноваженому притаманні такі риси, як самостійність, активність, сміливість, готовність до розумного ризику, домінантність, екстравертованість, помірна агресивність, ініціативність, наполегливість, оптимізм і комунікабельність.

Дослідження показало, що головними професійно важливими якостями оперуповноваженого є (за рангом): а) сильний або середньо-сильний тип нервової системи; високий або середній рівень її лабільності; б) високий або середній рівень загальних здібностей (вербального й невербального інтелекту, креативності); в) високий рівень розвитку спеціальних професійних здібностей; г) високий або середній рівень комунікативних здібностей; г) сформованість властивостей темпераменту (активності, ергічності, пластичності); д) високий рівень самоактуалізації й мотивації досягнення; е) сформованість характерологічних рис (спонтанність, сміливість, екстравертованість, упевненість, оптимізм, наполегливість, самоконтроль, адекватна самооцінка тощо); є) сформованість емоційно-вольових якостей (здатність долати труднощі, брати на себе відповідальність, емоційна стійкість у стресових ситуаціях); ж) достатня чутливість аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового); з) достатній рівень розвитку пі-

знавальних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, мислення); и) високий рівень психомоторних властивостей (простої реакції та реакції на рухомий об'єкт).

Висновки

На підставі дослідження можна визначити основні складові профілю професії оперуповноваженого карного розшуку (загальна характеристика діяльності, умови праці, негативні чинники, фактори професійного ризику, психологічні вимоги професії до фахівця). Так, рекомендованими для професійної діяльності якісними й кількісними психологічними та психофізіологічними показниками є: 1) сильна або середньо-сильна нервова система (опуклий тип або помірно низхідний тип кривої тепінг-тесту впродовж тридцяти секунд; висока та середня лабільність нервової системи (кількість дотиків упродовж тридцяти секунд – більше 160); 2) достатня швидкість простої зорово-моторної реакції (ПЗМР) – не більше 225 мс; достатня швидкість реакції на рухомий об'єкт (РРО) – сумарна величина відхилень не перевищує 1500 за 30 проходжень; 3) достатній рівень розподілу та швидкості переключення уваги (під час виконання тесту Грюнбаума час не перевищує 20 с, кількість помилок не перевищує 1); 4) оптимальний рівень функціональної активності мозку й адаптивних резервів організму (величина омега-потенціалу перебуває в інтервалі 20–40 мВ); 5) високий або середній рівень вербального інтелекту – не менше 12 балів (100 одиниць IQ) за вербальними субтестами тесту Амтхауера – високий або середній рівень невербального інтелекту за тестом Амтхауера – не менше 12 балів (100 одиниць IQ) і невербальним тестом Кеттелла – не менше 18 балів (100 одиниць IQ); 6) високий або середній рівень креативності (показник кількості або швидкості творчого мислення за тестом Меде – Піорковського – не менше 4, а показник оригінальності – не менше 8); 7) сприятливий профіль сформованості комунікативних здібностей (за тестом Лірі показники октантів № 1, 2, 3, 4 і 8 у профілі не перевищують 10 балів, а показники октантів 5, 6 і 7 не перевищують 8 балів); 8) сприятливий тип темпераменту (за тестом Русалова показники активності, ергічності й пластичності в профілі становлять не менше 6 балів, а емоційності – не більше 9 балів); 9) сприятливий тип мотивації (показники самоактуалізації за тестом Джонса – Крендалла становлять не менше 40 балів); 10) сприятливий характерологічний профіль (за тестом

ІТО стеничний тип реагування, в профілі показники шкал 1, 2, 4 і 8 становлять не менше 5 балів, а шкал 3, 5, 6 і 7 – не більше 5 балів).

Психологічні та психофізіологічні проти-показання до оволодіння професійною діяльністю є такими: слабкий або середньо-слабкий тип вищої нервової діяльності; низький рівень її лабільності; недостатня швидкість ПЗМР і РРО; низький рівень розподілу і швидкості переключення уваги; недостатній рівень

функціональної активності мозку, знижений рівень складових інтелекту; недостатній розвиток спеціальних і комунікативних здібностей. негативні властивості темпераменту; низький рівень самоактуалізації, домінування мотивів, не пов'язаних зі змістом службової діяльності; гіпостеничні характерологічні риси; надмірні акцентуації; недоліки діяльності аналізаторів; порушення або низький рівень сформованості пізнавальних процесів.

Список бібліографічних посилань

1. Барко В. І., Ірхін Ю. Б., Нецверт Т. В., Шаповалов О. В. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України. Київ : РВЦ КНУВС ; Друкарня МВС, 2007. 100 с.
2. Барко В. І., Дубова І. О. Теоретичні засади проведення професіографічних досліджень в Національній поліції України. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. X, вип. 31. С. 14–24.
3. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Профессионализм и лидерство. Харьков : Титул, 2006. 578 с.
4. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях. М. : Наука, 1995. 186 с.
5. Кулагин Б. В. Основы профессиональной психодиагностики. Львов : Медицина, 1984. 216 с.
6. Мучински П. Психология, профессия, карьера : учеб. пособие. 7-е изд. СПб. : Питер, 2004. 539 с.
7. Сошников А., Пеленицын А. Оценка персонала: психологические и психофизиологические методы. М. : ЭКСМО, 2009. 240 с.
8. Dunnette M. D., Borman W. C. Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. 1979. Vol. 30, No. 1. Pp. 477–525. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401>.
9. Flanagan J. C. The Critical Incident Technique. *Psychological Bulletin*. 1954. Vol. 51, No. 1. Pp. 327–358. DOI: <http://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0061470>.
10. McCormick E. J. Job and task analysis // Handbook of industrial and organizational psychology / M. D. Dunnette (ed.). Chicago : Rand McNally, 1976. Pp. 651–696.

Надійшла до редколегії 07.09.2018

ОСТАПОВИЧ В. П. ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ ПРОФИЛЯ ПРОФЕССИИ ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Изучены психолого-правовые аспекты разработки методического инструментария проведения профессиографических исследований в Национальной полиции Украины. Представлены теоретические основы профиля профессии оперуполномоченного уголовного розыска, показаны возможности использования некоторых методов и средств профессиографического исследования для разработки современных профилей профессий. Показано, что изучение профессиональной полицейской деятельности на основе разработки профилей является необходимым условием решения проблем, связанных с эффективностью использования кадрового потенциала, оптимизацией отбора наиболее пригодных кандидатов, подготовки и переподготовки кадров, рационализацией труда и снижением травматизма.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины, профиль профессии, оперуполномоченный уголовного розыска, профессиограмма, психограмма, психологический отбор.

OSTAPOVICH V. P. JUDICIARY AND LEGAL PRINCIPLES FOR THE DEVELOPMENT OF A PROFILE FOR THE PROFESSION OF DETECTIVES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The author has studied the problem of the development of theoretical foundations and methodical tools for conducting job research within the National Police of Ukraine. The author has stated theoretical grounds of creating a profile for the profession of a detective; has revealed the possibilities of using some methods and means of job research for the development of modern profiles of the professions of the system of the National Police of Ukraine. It has been demonstrated that a profile of the profession as a set of parameters characterizing a successful specialist, a professional in a certain field of professional activity, is an important component of the job description. The main component of the profile is the characteristic of psychological peculiarities of professional activity.

On the basis of experimental research, the author has formulated the requirements of the profession to the motivational sphere of a specialist, his abilities, temperamental and characterological traits, etc. The main components of the profile of a detective's profession have been considered. The author has described such structural components of the profile of the profession as general characteristics of the activity, working conditions, negative factors, occupational risk factors, psychological characteristics and professionally important personal qualities of a specialist. The author has provided the demands of the profession to the sensory and perceptual sphere of a detective, general and special abilities, the features of temperament and character, motivation, emotional and volitional qualities. It has been emphasized that comprehensive study of professional police activity based on the development of profiles of the profession is a prerequisite for solving problems related to the efficiency of using personnel potential, optimizing the selection of the most appropriate candidates for the police force, training and retraining of personnel, rationalization of work and reduction of injuries, etc.

On the basis of a broad experimental study, the author has established the list of the main professional qualities of a detective of the National Police; has determined the qualitative and quantitative psychological and psychophysiological indicators recommended for the professional activity. The author has also established psychological and psychophysiological contraindications for overtaking the professional activity of a detective (a criminal police officer).

Keywords: *National Police of Ukraine, profile of a profession, a detective, job description, psychic profile, psychological selection.*